

Löffler Tibor: A magyar nemzet és nemzet-tudat az európai fejlődésben

Az 1989-90-es rendszerváltás során fontos kérdésként vetődött fel az éppen aktuális magyar nemzettudat *korszerű* volta, melynek eldöntése egyfajta normát, viszonyítási pontot vagy követendő mintát és példát kívánt.

Az önmagát eleve *magasabb rendű* politikai és társadalmi berendezkedésnek tekintő szocialista rendszerben a szocializmus keretein belül és a szocializmus vagy kommunizmus értékrendje szerint értelmezték a nemzetet és nemzettudatot. Megalkották a „*szocialista nemzet*” és a „*szocialista hazafiság*” fogalmát, hogy szakítsanak a megelőző korokra jellemző, tehát már – szerintük – *anakronisztikus* „burzsoá” nemzetfelfogással és a nacionalizmussal. A polgári (burzsoá) nemzetfelfogásról úgy gondolták, hogy az lényegében nem más, mint a burzsoá uralkodó osztály osztályideológiája, amely azt szolgálja, hogy az elnyomott és kizsákmányolt osztályok (proletariátus, parasztság) *közösséget érezzenek* elnyomóikkal és kizsákmányolóikkal (az uralkodó osztállyal), és a *nemzeti közösségnek* ez az érzése feledtesse velük az elnyomást és kizsákmányolást. A burzsoá nemzetfelfogásból levezetett nacionalizmusban azt a veszélyt látták, hogy a burzsoá uralkodó osztályoknak érdekükben áll az általuk uralt nemzetek egymás ellen fordítása és a nemzetek közötti háború. A szocialista nemzetről viszont azt hirdették ezzel szemben, mivel a szocializmust építő országokban megszabadultak a korábbi uralkodó osztályoktól, és ezért már nem fenyegetnek a nemzetek közötti konfliktusok és háborúk, a szocializmust építő és

egyenrangú szocialista nemzetek között örök béke és testvéri együttműködés jön létre. A szocialista nemzetek békés egymás mellett élése és együttműködése adta a burzsoá nacionalizmussal szembe állított proletár *internacionalizmus* (nemzetköziség) lényegét. A burzsoá nemzetfelfogással és nacionalizmussal egy kalap alá vették a társadalom nagy részében még a szocializmus idején is élő *hagyományos nemzeti érzést és nemzettudatot*, amely az 1956-os *nemzeti forradalomban* is nagy szerepet játszott. Ennek a hagyományos nemzeti érzésnek és nemzettudatnak a középpontjában állt a honfoglalás, az államalapítás, az ezeréves magyar múlt, a (nemzeti) függetlenség és szuverenitás gondolata, és természetesen Trianon, a határon túli magyarok sorsa és az 1956-os nemzeti forradalom, amelyekkel a rendszer nem, vagy alig tudott mit kezdeni. Trianont lényegében tabusították és a határon túli magyarok sorsával együtt a nacionalizmus melegágyának tekintették. A proletár internacionalizmus keretein belül értelmezett „szocialista nemzet” ezért is bizonyult ideológiai és politikai homokvárnak. A rendszer végóráiban, a nyolcvanas évek legvégén nem lehetett mozgósítani vele az embereket a rendszer védelmében, miközben a hagyományos nemzeti érzés és nemzettudat képes volt tömegeket vezérelni a „*nemzetellenesnek*” és „*nemzetidegennek*” tekintett rendszer és uralkodópárt ellenében.

A szocialista rendszer összeomlásával a „szocialista nemzet” eszméje és az annak „*korszertű*” vagy „*modern*” jellegéről szóló ideológia történelmi sülyesztőbe került. Helyét olyan nemzetfelfogások foglalták el Magyarországon, melyeket a társadalom nagy része a szocialista korszakban is magáénak érzett, ámde azokat a szocialista rendszer a meghaladni kívánt múlt maradványai közé sorolta. A rendszerváltás utáni új helyzetben a nemzettudat *korszertűségéről, fejlettségéről, haladó* vagy éppen *kíváncos* jellegéről szóló viták már az *alternatív nemzettudatok* és nemzetfelfogások körül folytak és a politikai és *pártpolitikai* törésvonalak szerint alakultak. A vitákban új iránytűvé lépett elő az „*európaiság*”: az Európához való csatlakozást célul kitűző Magyarországnak az *európaiság mércéje* szerint kellene megújítania nemzeti identitását. Ez

egy sajátos *nemzetépítést* is feltételezett az internacionalista (nemzetellenes) szocializmus négy évtizede után, középpontban azzal a kérdéssel, milyen nemzetfelfogást támogasson *intézményesen* a rendszerváltással megszülető új politikai berendezkedés, az újjászülető magyar állam. Az eltérő nemzettudatot és nemzetfelfogást képviselő politikai elitcsoportok szembenállását kitűnően példázza az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság hivatalos címeréről kirobbant vita az első szabadon választott Országgyűlés megalakulása után 1990-ben. A kormányra került és parlamenti többséget birtokló *jobboldali-konzervatív* pártok az 1867-es kiegyezés után bevezetett ún. koronás kiscímert szavazták meg Magyarország címerének. Ellenben a *baloldali és liberális* ellenzék a korona nélküli ún. Kossuth-címer mellett tört lándzsát, amely állami jelképe volt az 1918-ban megalapított Magyar Népköztársaságnak és az 1946-ban kikiáltott Magyar Köztársaságnak, és általánosan elterjedt volt az 1956-os forradalomban.

A *koronás* címer választása mögött a Szent István-i államalapításig visszanyúló *ezeréves államiságra* alapozott nemzetfelfogás húzódott meg, míg a korona nélküli címer a *modern, polgári* nemzetet volt hivatott szimbolizálni. A Kossuth-címer melletti érvek között szerepelt az is, hogy a koronás címer a monarchiára utal, ami eleve idegen a köztársasági berendezkedéstől, az 1989-ben kikiáltott Magyar Köztársaságtól, és lényegében *premodern*, a *polgárosodást megelőző* és tagadó társadalmi viszonyokat jelképez. Főleg azért, mert a honfoglaló és államot alapító *magyarságig* visszavezetés *etnicista, etnocentrikus* (magyarságközpontú) vagy kifejezetten *etnokratikus* (a magyarokat uralkodóvá tevő) jelleget ad a nemzeti és állami szimbólumoknak egy valójában soknemzetiségű országban s nemzetben.

A politikai harc következő nagyobb stációja volt az, hogy a jobboldali-konzervatív pártok újabb kormányzása idején, 2000-ben az *államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából a Szent Koronát „a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá”¹* helyezték,

1 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról

s az Országházba szállították át. A Szent Korona közjogilag szimbolikus szerepe *elvi* alapul szolgált később a *nemzet közjogi egyesítését* vagy – más megfogalmazásban – *határok feletti egyesítését* célzó politikának, melynek első eredménye a magyar állam és a határon túli magyarok között a magyarigazolvánnyal *közjogi kapcsolatot* teremtő *státustörvény* megalkotása volt 2001-ben. Az egy évvel későbbi kormányváltás után ellenzékbe szorult konzervatív jobboldali erők a *nemzet – Trianon meghaladását szolgáló – közjogi egyesítésének* szellemében 2004-ben támogatták a „*kettős állampolgárságról*” szóló népszavazás kezdeményezését, hogy áttelepedés nélkül juthassanak magyar állampolgársághoz a határon túli magyarok. A sikertelen népszavazás után a 2010-es kormányváltással újból hatalomra került konzervatív jobboldal végül a népszavazás szellemében módosíthatta az állampolgársági törvényt, és a „*kettős állampolgárság*” révén *közjogi köteleket* teremtett a magyar nemzet Magyarországon belül és kívül élő részei között.²

A „*kettős állampolgárság*” megítélése végletekig kiélezte a konzervatív-jobboldali és a baloldali-liberális nemzetfelfogások közötti ellentétet. A maga módján a konzervatív jobboldal is az *európai társadalmi és politikai fejlődéssel* összhangban magyarázhatta az állampolgársági törvényt: a *határok feletti* nemzetegyesítés megfelel a *határok légiesítése* programjának és a *határok nélküli* Európa víziójának. A baloldal és a liberálisok kifejezetten egy sajátos nemzetfelfogásra, a „*politikai nemzet*” felfogására apellálva utasították el a nemzet közjogi egyesítésének gondolatát és a magyar állampolgárság megszerzését a magyar állam területére áttelepedés nélkül lehetővé tevő törvénymódosítást: *egy államnak a területén élő állampolgárai politikai nemzetet alkotnak, ergo a magyar politikai nemzetet csak a Magyarország területén élő magyar állampolgárok alkothatják.*

² 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról

1. Az nemzetfelfogás meghatározó típusai Európában

A „*politikai nemzet*” vagy „*államnemzet*” 18-19. században kialakult francia modelljében mindenki a francia nemzethez tartozik, aki francia állampolgár, illetve a francia nemzethez az állampolgárság jogán lehet tartozni, függetlenül az egyén faji, nemzetiségi vagy vallási-felekezeti hovatartozásától. A Franciaország területén élő és francia állampolgársággal rendelkező (kelta) bretonok, a baszkok, az elzászi németek vagy a provanszálók a francia nemzet részei, ámde Belgium vagy Svájc francia nyelvű közösségei már nem. A nemzet politikai vagy államnemzeti megszervezése a *nemzetállami* felfogással egészül ki: a nemzetnek saját állama van (a francia nemzetnek a francia állam), amely oszthatatlan abban az értelemben is, hogy az állam területén élő nemzetiségek nem kaphatnak autonómiát. Az államnemzetet alkotó állampolgároknak egyéni jogaik vannak, bár lehet kisebbségi identitásuk („breton vagyok”) és kisebbségi identitást szolgáló kisebbségi szervezeteket és intézményeket is létrehozhatnak, viszont az állam nem tekinti feladatának azok támogatását. A történelmi valóságban ahhoz, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat is áthassa a francia nemzettudat és -érzés, az állam kisebbségeket *asszimiláló* politikát is folytatott.

A „*kultúrnemzet*” német modellje a német nemzetállam 1871-ben történt megteremtése, azaz a kisállami (német egyesítés előtti) állapotokat tükrözi. A sok, kisebb-nagyobb német államban élő németekben kialakult a *nemzeti közösség érzése és tudata*: az államhatárok és az állampolgárságunk szétválasztanak bennünket, de nyelvünk, kultúránk, hagyományaink, szokásaink, sorsunk eredetünk összeköt minket, ezért egy nemzetet alkotunk, a német nemzetet. A „*kultúrnemzeti*” felfogásban tehát az állampolgárság lényegtelen: a nemzethez tartozásnak egyáltalán nem feltétele az, hogy az egyén állampolgár legyen. A német modell és példa ugyanakkor nem ellentmondás-mentes. A kultúra mindaddig szinte kizárólagos nemzetképző erő volt, amíg a *németek lakta* független államokból (Poroszország, Bajorország, Szászország stb.) nem jött létre egy *német állam*, még pontosabban a *német nemzetállam* a Német

Birodalom (Német Császárság) területén. A német nemzetállam létrejötte két irányt adott a német nemzettudat fejlődésének. Egyrészt ösztönzőleg hatott arra a felfogásra, hogy a német nemzetet Németország lakosai vagy állampolgárai alkotják, és a német állam határain kívül élő németek legfeljebb a német *néphez* (Volk) tartoznak, ami tehát a német nemzettudatnak a „politikai nemzet” logikája szerinti alakulását jelenti. Ezzel szemben egy másik felfogás a német egyesítésből kimaradt, de németek lakta ország (a Habsburg Birodalom később Ausztria néven önállóvá vált örökös tartományai) lakosságát továbbra is a német nemzethez sorolta be. Németország és Ausztria 1938-ban végbe ment egyesítése (Anschluss) éppen azon az alapon ment végbe, hogy a németországi és az ausztriai németek egyaránt úgy gondolták, hogy az egységes német nemzethez tartoznak, és ezért közös nemzetállamban kell egyesülniük.

2. A magyar nemzettudat a 19. századtól az 1989/90-es rendszerváltásig

A trianoni békeszerződés (1920) előtti történelmi Magyarországon a magyar nemzettudat és nemzeti identitás a magyarok számára nem volt problematikus. A Kárpátokon belül minden etnikai magyar a *soknemzetiségű* Magyar Királyság alattvalója, azaz állampolgára volt, és mivel a magyar volt az államhatalmat birtokló, *domináns náció*, az uralkodó nemzetfelfogás kifejezetten a „politikai nemzet” felfogása volt: Magyarországon egyetlen *politikai nemzet* létezik, a *magyar* politikai nemzet, amelybe az etnikai magyarok mellett más nemzetiségű lakosok is beletartoznak, akik a törvény adta kereteken belül ápolhatják nyelvüket, kultúrájukat stb. A nemzet ezen értelmezése, tehát az, hogy a *nemzetet* az uralkodó magyarok *politikai* nemzetként, s ráadásul *magyar* politikai nemzetként értelmezik, komoly kihívás volt a *nemzeti ébredésen* áteső, a *nemzetté válás* útjára lépő kisebbségek, illetve a *kisebbségi*

nacionalisták számára. Azok a magyarországi románok vagy szerbek például, akik a román államban vagy a szerb államban élő románokkal vagy szerbekkel éreztek kölcsönös *nemzeti közösséget*, úgy gondolták, hogy ők a román nemzet vagy a szerb nemzet, nem pedig a magyar nemzet részei. Számukra a magyar politikai nemzethez tartozás egyelőre volt a magyar nemzethez tartozással: az állampolgárságra utaló „politikai” jelző ezen értemben nem változtatott. Ráadásul a „politikai nemzet” koncepciójában a „politikai” és a „magyar” jelző az *egységes nemzetállamra* is utalt: a *magyar* állam a *magyarok* állama, ezért az nem föderalizálható abban az értelemben, hogy az egyes nemzeti kisebbségek valamiféle állami önállóságra tegyenek szert és a magyarokkal egyenrangú tényezőként alkossanak közös államot a magyarokkal, de még csak az sem engedhető meg, hogy a nemzeti kisebbségek korlátozott önkormányzást lehetővé tevő *területi autonómiát* kaphassanak. Kivételt jelentett a horvát-magyar kiegyezés 1868-ban, amely a Magyar Királyság keretein belül elismerte a *horvát politikai nemzet* létét: Horvát-Szlavónországnak saját országgyűlése (törvényhozása!) és kormánya lehet, és a belügy, az igazságügy, a vallásügy és közoktatásügy területein belül önállóan kormányozhatta magát. A többi náción (szerbek, románok, szlovákok, németek) számára azonban nem adatott meg a *politikai nemzetté* válás lehetősége.

A trianoni békediktátum miatt drámai változás ment végbe a magyar nemzetfelfogásban. Az ország területi megcsonkításával több millió etnikai magyar vált más országok állampolgárává, és fosztották meg egyben őket magyar állampolgársáuktól, ezért a „magyar politikai nemzet” elméleti és politikai-ideológiai koncepciója már nem felelt meg a megváltozott *valósághoz* igazodó *empirikus* nemzettudatnak és -felfogásnak. Ha ugyanis a magyar nemzetet továbbra is a magyar politikai nemzettel azonosították volna, és a nemzethez tartozás kritériuma az állampolgárság maradt volna, akkor a *határon túlra* került magyarok kirekesztődtek volna, mert kirekesztették volna őket a magyar nemzetből. A valóságban azonban mind a határon túli (elcsatolt), mind a határon inneni (magyarországi) magyarok az *egységes magyar nemzet*

részének tekintették magukat. A magyar nemzettudat ezért értelem-szerűen a politikai nemzet francia modelljéről a kultúrnemzet német modelljére váltott át: a magyar nemzet eltérő állampolgárságú tagjait a magyar identitás, a magyar anyanyelv, a magyar kultúra, hagyományok és szokások fűzik egybe.

A szocializmus időszakában, 1949 és 1989 között, Trianon nemzeti traumája tabunak számított a politikai- és közbeszédben. A szocialista nemzet és a szocialista internacionalizmus elvi alapján álló rendszer azért sem tudott s nem akart érdemben foglalkozni Trianonnal és a határon túli magyarok sorsával, mert az 1956-os forradalomnak erőteljes *nemzeti* jellege is volt: a nemzeti szuverenitás visszaszerzése, a nemzeti hagyományokhoz és szimbólumokhoz visszatérés a politikai követelések között szerepelt. 1956 után a Kádár-rendszer lényegében szőnyeg alá söpörte a határon túli magyarság problémáit, és az azzal való foglalkozást hajlamos volt nacionalizmusnak tekinteni. Ilyen körülmények közepette a hetvenes években a nemzettudatban drámai változások indultak meg. Egyre inkább elterjedt az a jelenség, hogy a romániai magyarokat „*lerománozták*”, a jugoszláviai magyarokat „*lejugózták*” stb., azaz megkérdőjelezték vagy egyenesen tagadták azok magyarságát, ezáltal pedig a magyar nemzethez tartozásukat. Ez, a rendszerváltás után is tovább élő, nemzetből *kirekesztő* attitűd sajátos alapját s hátterét adta a rendszerváltás után a „politikai nemzet” koncepciójára alapuló nemzetfelfogásnak, amelyben burkoltan vagy akaratlanul *megkérdőjeleződött* a határon túli magyaroknak a magyar nemzethez tartozása.

3. A magyar nemzettudat napjainkban

Történelmi okok, mint Trianon és a többmilliós határon túli magyarság, valamint Magyarország soknemzetiségű jellege miatt a mai magyar nemzettudat rétegzett.

1. Ahogy más nációkra, úgy a magyarok egy részére is jellemző, hogy nincs nemzettudata, mert a nemzet mint olyan nem jelent számára élő köteléket. Közöttük vannak olyanok, akik szerint a nemzet *avítt, korszerűtlen, történelmileg letűnt* közösségforma, s mint ilyen a társadalmi *fejlődés gátja*. Ennek megfelelően nem nemzeti, hanem *nemzetek feletti* (transznacionalista) vagy *világpolgári* (koz-mopolita) identitással rendelkeznek, és úgy gondolják, hogy a *jövő* a transznacionalista és kozmopolita szerveződéseké.
2. A magyar nemzeti identitással rendelkezők egy másik része a magyar nemzetet két dimenzióban fogja fel: a magyar nemzet elsősorban egy kulturális és nyelvi közösség, amelybe a magyar állampolgársággal nem rendelkező határon túli magyarok is beletartoznak, de azon *belül* a magyar állampolgársággal rendelkező és Magyarországon lakó tagjai egy sajátos közösséget, „politikai nemzetet” is alkotnak. Ebben a felfogásban *veszélyes történelmi visszalépés* az európai fejlődés útján az állampolgárságnak, azaz a politikai nemzet határainak a kiterjesztése a magyar állampolgársággal nem rendelkező határon túli magyarokra.
3. Egy harmadik nemzetfelfogásban nemzetiségi és etnikai hovatartozásától függetlenül a magyar nemzethez tartozik Magyarország minden lakosa (állampolgára), tehát a magyarországi kisebbségek is, valamint minden etnikai magyar, köztük a határon túli magyarok, bárhol is éljenek a világban. A határon innen s túl élő etnikai magyarok tehát a határon belül (Magyarországon) élő nem magyarokkal alkotnak közös nemzetet, melybe beleértik, érthetik, a magyar nyelvet és kultúrát őrző, megtartó, külföldön (főleg Izraelben) élő, Magyarországról elszármazott zsidókat és azok leszármazottait is.
4. A negyedik, *etnikai* vagy *eticista* nemzetfelfogásban az etnikai magyarok a nemzetalkotók, határon innen és túl, míg a magyarok államának határain belül élő (magyarországi) nemzetiségek legfeljebb integrálódnak a magyar nemzetbe, amelyhez lojalitással tartoznak.

4. Nemzet, nemzetizmus, nacionalizmus

A globalizáció, a transznacionalizmus és a kozmopolitizmus *nemzetek feletti* társadalmi és politikai folyamataiban a *nemzeti és nemzetállami* érdekek és álláspontok képviselője ugyanúgy könnyen minősülhet nacionalizmusnak, mint az *internacionalizmus* elvét követő szocializmusban.

A nacionalizmus egyike az eszmerendszerként vagy ideológiaként értelmezett „izmusoknak” (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, kommunizmus, kommunitarizmus, anarchizmus, fasizmus, nemzetiszocializmus stb.), ámde a felsoroltak közül a nacionalizmus a fasizmussal és a nemzetiszocializmussal együtt *történelmileg vesztesnek* tekinthető. Úgy tekintenek rá korunkban, mint olyan *szélsőséges*sé vált eszmére, amelynek egykor *haladó* szerepe volt, de megalapozója és forrása a sovinizmusnak, a fasizmusnak, a nácizmusnak és az antiszemitizmusnak, ezért legyőzendő és megszüntetendő. Ahogy manapság egyáltalán nem magától értetődő, hogy valaki fasisztának vagy nácinak vallja magát nyilvánosan, ellenben teljesen normális lehet, ha liberális, konzervatív, szocialista stb., úgy nacionalistának lenni is vállalhatatlan. A *nemzeti és nemzetállami érdekek és álláspontok* képviselője és a *nacionalizmus* között ezért sajátos szemantikai ellentmondás feszül. A nacionalizmus szó töve a nemzet. (Az angolban nation=nemzet, national=nemzeti) Némileg erőltetett fordításban a nacionalizmus jelentése: *nemzetizmus*. A „nemzetizmus” egy *nemzetközpontú* gondolkodásmódot és társadalomképet fejezhetne ki, ezért kézenfekvő lenne, hogy nacionalistának nevezzék magukat nyilvánosan azok, akik gondolkodásának középpontjában a nemzet áll, de az előbb említett politikai-ideológiai okok miatt ez lehetetlen. Azt, hogy a *nemzetközpontú identitást* kifejező önelnevezés politikailag mennyire problematikus lehet, jól érzékelteti az a próbálkozás, hogy a nacionalizmus rendkívül rossz csengése miatt angolul különbséget tesznek a nacionalizmust jelentő „*nationalism*” és a magyarra szó szerint nemzetizmusnak fordítható „*nationism*” között, de ez a megoldás a köznyelvben nem terjedt el.

Az érem másik oldala ugyanakkor az, hogy a valóságban nacionalistának *bélyegezhetik* a szimplán nemzetközypontú gondolkodásmódot és társadalomképet. Az Európai Unión belül az *Európai Unió jövőjéről* és működéséről szóló vitákban is nacionalistának minősítik a transznacionalisták, az Európai Egyesült Államok hívei azokat, akik óvnak attól, hogy az „*integráció mélyítése*” során az Unió tagországai újabb s újabb *nemzetállami szuverenitásokat* adjanak fel, vagy ragaszkodnak ahhoz, hogy az Unió az eredeti elképzeléseknek megfelelően *nemzetek Európája* maradjon.

A „nemzetistásnak” mondható gondolkodásban a nemzet abszolút és végső vonatkozási pontnak számít, létjogosultsága van, és kollektív identitást nyújtó szerves közösség. Az államnak nemzeti jellege van, nemzetinek kell lennie s maradnia (Magyarország magyar ország), és a nemzetet, a nemzet megmaradását kell szolgálnia. A nemzetnek az állam által támogatott újratermelése során az állam vegyen részt a nemzeti identitás, a nemzeti érzés, a nemzeti elkötelezettség és a nemzettudat fenntartásában és fejlesztésében. A nemzeti (nemzetista), de – a szokványos értelemben – nem nacionalista gondolkodásmód politikai-ideológiai lecsapódása a *nemzeti liberális*, a *nemzeti baloldali* vagy a *nemzeti demokrata* politikai irányzat kialakulása.

A „nacionalista és a nemzeti érzésűek” között Illyés Gyula a következők szerint tett különbséget 1970-ben: „*Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért... (más népekét, önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét)*”.³ A politikai valóságnak azonban része az is, hogy napjainkban a szélsőséges, szélsőjobboldali pártok és mozgalmak taktikai okból szívesen takaróznak a nemzeti jelzővel. Nemzetinek, nemzeti radikálisnak vagy nemzeti demokratának nevezik magukat: a Nemzeti Front Franciaországban, a Brit Nemzeti Párt Nagy Britanniában, a Német Nemzeti Demokrata Párt Németországban stb.

3 Illyés Gyula, 1970 májusában, a Herder-díj átvétele alkalmából írt „Szakvizsgán – nacionalizmusból” című esszéjéből. A teljes szöveg elérhető a Digitális Akadémia honlapjáról: <https://pim.hu/hu/dia> (Utolsó elérés: 2016. október 11.)

5. Nemzet, nacionalizmus, patriotizmus

A napjainkban anakronisztikusnak, avittnak és veszélyesnek tekintett nacionalizmussal szemben a *patriotizmust* (hazafiságot) kínálják alternatívának. Ebben az összefüggésben a patriotizmus a nacionalizmus tagadása, ezért a nacionalizmussal szemben kap értelmet úgy, hogy benne *maga a nemzet* is megkérdőjeleződik. A patriotizmus közép-pontjában az *országgal* azonos *haza*, illetve az állampolgárral azonosítható *hazafi* áll. A hazafi a haza fia, aki a hazához mint *szülőföldhöz* viszonyul elsősorban. Viszonyulása erősen érzelmi, ahogy egy gyermek szereti szüleit, s kötődik hozzájuk, és a haza (szülőföld) iránti olyan erős kötelességérzet és -tudat vezérli, amely párhuzamba állítható az állampolgári kötelességtudattal. A patriotizmus azért is lehet alternatívája a nacionalizmusnak és – rajta keresztül – a nemzetnek, mert a hazához (szülőföldhöz) való érzelmi kötődés ugyanolyan erős lehet, mint a nemzethez kötődés, viszont az egyénnek nem kell a nemzetnek a hazához vagy szülőföldhöz képest absztraktabb szintjére emelkednie: a haza és a szülőföld könnyebben élhető meg s át, mint a nemzet. További előnye, hogy bármely *ország lakos* lehet hazafi, patrióta, függetlenül az etnikai vagy nemzetiségi hovatartozásától. A patriotizmusnál a *különböző* etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozó egyéneket a közös haza vagy szülőföld fűzi egybe, az etnikai vagy a nemzeti-nemzetiségi kötelékek másodlagosak, ezért a haza nem is lehet egy domináns nemzet(iség) birtoka, mint ahogy egy nemzetállam egy nemzet(iség)é.

6. Európai nemzet és multikulturalizmus

Az Európai Unió belüli integráció elmélyítése felvetette azt az alapvető kérdést, hogy a *nemzetállami* szuverenitások csökkenése vagy megszűnése és az Unió belüli (tagországok közötti) tömeges migráció maga után vonja-e a *nemzetek* megszűnését, illetve kialakul-e valamiféle

európai nemzet a jövőben. Egy esetleges európai nemzet hordozói azonban nem a ma ismeret nemzetállamok, hanem az egyének (európai polgárok) lehetnek, akikben kialakul az európai nemzeti identitás, tudat, érzés az annak megfelelő történelem- és múlttudattal. Egy ilyen európai nemzeti identitás a most még élő és ismert nemzeti identitás logikája szerint alakulna ki, de benne a jelenlegi nemzeti identitások úgy oldódának fel vagy szorulnának háttérbe, ahogy például Magyarországon a reneszánszát élő jász identitás betagozódik a magyar nemzeti identitásba. Vagy megszűnnének tehát a jelenlegi nemzeti identitások, így a magyar nemzeti identitás is, vagy egy egzotikus regionális-kulturális identitássá egyszerűsödnek az európai nemzeti identitáson belül.

Az európai nemzet és nemzeti identitás létrejöttének egy másik akadálya az Európán kívüli, Ázsiából és Afrikából történő tömeges bevándorlás, amely az olyan ún. „bevándorló országok” (*Einwanderungsland*) vagy „bevándorló államok” (*Einwanderungsstaat*, immigration state) nemzeti identitása számára is komoly kihívás már, amelyekben a harmadik világból hosszú évtizedek óta tartó bevándorlás miatt a lakosság 10-20 százaléka Európán kívülről telepedett le, vagy ilyen bevándorló leszármazottja. Az „öslakos” és az Európán kívülről jött európaiak közös nemzettudatának kialakulásához mindkét félnek nagy mértékben kellene feladnia a kultúrájából, hagyományaiból, szokásaiból, történelem- és múltszemléletéből és eredettudatából, amely napjainkban viszont rendkívül sok konfliktus forrása főleg azért, mert az Európán kívülről jött bevándorlók hajlamosak az „öslakosoktól” elkülönült, zárt közösségeket alkotni, és lehetőleg teljes mértékben megőrizni, kultúrájukat, hagyományaikat, szokásaikat – és *nem európai* identitásukat. A bevándorló közösségek által megőrzött identitások és kultúrák miatt a *bevándorló államok* társadalmait *multikulturális társadalmaknak* nevezik. A nemzeti identitások hagyományos szerveződése szerint viszont a nemzet hordozói, alkotó tényezői az „öslakosok”, akikhez a bevándorlóknak *asszimilálódniuk* kell vagy kellene, illetve akik befogadják és hozzájuk tartozónak (a nemzet részének) ismerik el a bevándorlókat. Mivel ebben a képletben mind a bevándorlóknak az „öslakosok”

nemzetébe való asszimilálódásával és asszimilációs hajlandóságával, mind a bevándorlóknak az „őslakosok” általi nemzetbe befogadásával komoly problémák vannak, sokan *a hagyományos nemzeti identitásoknak a multikulturalizmus jegyében történő feladásában* látják hosszabb távon a probléma megoldását.

A multikulturalizmus valósága, eszméje és elmélete a harmadik világból (Európán kívülről) való tömeges bevándorlás terméke. A bevándorló államokká vált hagyományos nemzetek, például a brit vagy a francia nemzet, addig is soknemzetiségűek (angolok, velsziek, skótok, írek stb. Nagy-Britanniában, illetve bretonok, baszkok, elzászi németek, provanszálók stb. Franciaországban) és ezért kulturálisan is sokszínűek voltak, de nem nevezték őket multikulturálisnak. Ezt a fogalmat kifejezetten azért vezették be, hogy az Európán kívüli bevándorló közösségek miatti kulturális sokszínűséget értelmezhessek.

A multikulturalizmus kiindulópontja a valóság: a bevándorló közösségek nem akarnak kulturálisan asszimilálódni, tehát nem akarják feladni kultúrájukat, másrészt az ő kulturális asszimilálásuk is kudarcra van ítélve. A megoldás a kultúrák békés egymás mellett élése, egymás létének, létjogosultságának kölcsönös elismerése és tisztelete, ami a befogadó államra és nemzetre is feladatokat ró: az államnak kulturálisan semlegesnek kell lennie! A multikulturalizmus ideológiája szerint az állam többé már nem a „befogadó” többség állama, tehát már nem az őslakos briteké, nem az őslakos franciáké, nem az őslakos németeké, és ezért már nem is lehet domináns vagy hegemón kultúra (az őslakos britek, németek, franciák kultúrája nem lehet domináns vagy hegemón) sem a továbbiakban: az országon belül minden kultúra egyenrangú és egyenértékű, és senkitől nem várható el kultúrájának feladása. Ha nemzet mint közösség megmarad, akkor a francia nemzet már nem fogható fel a(z őslakos) franciák nemzetének, melyben az őslakos franciák hagyományai, szokásai, múlt- és történelemszemlélete dominálna: a franciának már csak *nevezett* nemzet a multikulturális valóság szerint létezhet.

7. Nemzet és alkotmányos patriotizmus

Az Európai Unió multikulturális valóságában a nemzetet egyre kevésbé tartják olyan közösségformának, amely összetartó erőt nyújthatna az egyes országok vagy akár az egész Európai Unió lakosai számára. A nemzet alternatívájaként a *nemzettel szemben* definiált patriotizmus egy sajátos válfaját, az *alkotmányos patriotizmust* is kínálják megoldásnak. Az alkotmányos patriotizmus már nem a nemzet egy alternatív (sajátos) értelmezését foglalja magában, mint például a „politikai nemzet”, a „kulturális nemzet” vagy az „etnikai” nemzetfelfogás: küldetése éppen az, hogy leváltsa a hagyományos nemzetet, elfordítsa a polgárokat a nemzettől, kiiktassa belőlük a nemzettudatot, a nemzeti érzést és identitást. Az alkotmányos patriotizmus egyfajta *funkcionális helyettesítője* a nemzeti-etnikai identitásnak: ha a nemzeti létnek és identitásnak funkciója az egyének közötti integráció, kohézió (összetartó erő), lojalitás és szolidaritás, valamint a politikai elkötelezettség biztosítása, akkor ezt a funkciót az állampolgárok alkotmányos patriotizmusa is elláthatja. Az állampolgárok az országgal azonosított haza lakói, akik hazafiként (patriótaként) az országuk alkotmányos-közjogi berendezkedését értékelik elsősorban: a hazájuk iránt hűségük igazából közjogi lojalitás, egy sajátos *alkotmányhűség*, mely mögött elvontabb *morális és jogi elvekkel* (emberi jogok, állampolgári jogok, jogállamiság stb.) és *eljárásokkal* való azonosulás áll. Ezért is nevezik az alkotmányos patriotizmust *posztnemzeti* identitásnak, azaz nemzeti identitás utáni vagy nemzeti identitást meghaladó identitásnak.

Az alkotmányos patriotizmust elsősorban *német* teoretikusok képviselik, ezért a koncepció mögött valójában a történelmi német nacionalizmusnak és a hagyományos német nemzettudatnak a bírálata húzódik meg.⁴ A hagyományos német nemzettudatot először is felelőssé teszik a nemzeti szocialista (náci) rémuralom kialakulásáért és működéséért. A kritikák szerint a német *nemzeti büszkeség* is oka annak, hogy a

4 A teljesség igénye nélkül: Sternberger (1979/1990), Habermas (1998), Jaspers (2001)

németség olyan sajátos külön utat és hivatást választott magának, amely elvezetett a más népek és nemzetek meghódításának és a felettük való uralomnak az igényéhez. A minden nemzeti közösségben ott rejlő, a nemzet etnikai gyökereit magában foglaló *etnikus-etnicista* magról (a német nemzetet alkotó német nép ősei a germán törzsek, a skandináv népeké a vikingek, a magyaroké a honfoglaló magyarság stb.) úgy gondolják, hogy a németek esetében *rasszista* veszélyeket is rejt magában. A nemzet rasszista értelmezését: a német nemzetet csak az etnikai németek alkotják, és különösen nem tagjai a nem germán vagy kifejezetten harmadik világbeli bevándorlók. Egy ilyen nemzetfelfogást valóban mély szakadék választaná el Németország multikulturális valóságától. Az alkotmányos patriotizmus hívei azonban nem a német nemzet egyfajta helyes, minden bevándorlót a német nemzetbe *befogadó* értelmezését akarják elfogadtatni, hanem magának a *nemzeti identitásnak a kiiktatására* törekednek. Az etnikai gyökereivel együtt értelmezett nemzettel és nemzetállammal az is a bajuk, hogy az etnikus-nemzeti szolidaritás olyan erős lehet, olyan érzelmeket kelthet, hogy az egyén képes lehet felmondani a demokrácia és a jogállam iránti lojalitását és elkötelezettségét, ahogy az a nemzetiszocialista hatalomátvétel idején a weimari demokráciával is megtörtént. Az alkotmányos patriotizmusban tehát a német államról, még pontosabban Németország államáról leválasztják a néemetséget (Németország állama nem a németek állama, nem német állam a szó nemzeti jellegre utaló értelmében), a lakosság többségét alkotó etnikai németeket pedig a nemzeti-etnikus identitásról. Azonban az, hogy az etnikai német *többségnek nem lehet nemzeti-etnikus identitása*, komoly feszültség forrása, hiszen a valóságban Németország egyszerre etnikai és kulturális kisebbségei (arabok, törökök, albánok stb.) vagy nem adják fel a maguk etnikus identitását vagy akár nacionalizmusukat, vagy a tolerancia és a multikulturalizmus jegyében nem is lehet azt elvárni tőlük. Az alkotmányos patriotizmus német felfogását jobban megérthetjük annak ismeretében, hogy Németországban a náci uralom okozta trauma és büntudat miatt a múlt században erősen jelen volt a „*Soha többé Németországot!*” (Nie wieder

Deutschland!) gondolata, melynek jegyében aztán sokan utasították el a két államra (NSZK, NDK) szakadt német nemzet szerintük nacionalista egyesítését, és mondták azt, hogy az újraegyesítés visszalépés a múltba. Ugyancsak elterjedt álláspont volt az, hogy az egyén önmagában nem lehet büszke arra a tényre, hogy német, és még az ezredforduló után is nagyon vitatott volt, hogy sportrendezvényeken szabad-e német nemzeti szimbólumokat használni, német zászlót lobogtatni...

Az országokon belüli alkotmányos patriotizmus elméletének továbbfejlesztett változata az *európai alkotmányos patriotizmus*⁵, amely a következők szerint kap értelmet: a tagországok elfogadnak egy egységes uniós alkotmányt, amelynek alárendelődnek a tagállami alkotmányok; az Európai Unió tagországainak állampolgárai számára az uniós politikai és közjogi berendezkedés fontosabb, mint a saját országuké, és inkább érzik magukat az EU polgárának vagy állampolgárának; a tagországok állampolgárai elveszítik nemzeti identitásukat, azt egy átfogó, *euro-patriotizmusnak* is nevezett európai identitás váltja fel. Az európai alkotmányos patriotizmus mellett felsorakoztatott pragmatikus érv az, hogy az uniós tagországok gazdasági, társadalmi és szociális problémáit már képtelenség nemzetállami kereteken belül kezelni, megoldást európai szinten lehet csak találni, ezért a tagországok állampolgárainak az EU iránti *posztnemzeti lojalitása* egyszerre lehet tény s kívánatos.

8. A nemzet és az etnikus nemzeti identitás antinacionalista bírálata

Az, hogy egy társadalomban a nemzetfelfogások hogyan alakulnak, nem csak spontán társadalmi folyamatok eredménye. Mint láttuk, a „nemzetista” és a nacionalista nemzetfelfogásban egyaránt fontos

⁵ Müller, 2008. Elérhető: <http://ketezer.hu/2008/05/alkotmanyos-patriotizmus/> (Utolsó elérés: 2016. október 15.)

feladat hárul az államra, a nemzetállamra, hogy vegye ki részét a nemzeti identitás fenntartásában, fejlesztésében, és általában a nemzet mint közösség újratermelődésében. Ámde a *transznacionalisták* és általában a *posztnemzeti* struktúrákban gondolkodók sem bízzák a véletlenre a nemzeti identitások vagy általában a kollektív identitások alakulását. A „nemzetisták” és a nacionalisták, illetve a „posztnemzetiek” és a transznacionalisták között komoly *ideológiai harc* is folyik az állampolgárok kollektív identitásának befolyásolására. Magyarországon a határon túli magyarok számára áttelepedés nélkül megadandó állampolgárság („kettős állampolgárság”) politikai programja, majd az állampolgársági törvény eszerinti módosítása a végletekig feszítette az ideológiai ellentétet.

A „politikai nemzet” már ismertetett koncepciójára támaszkodó radikális kritikák szerint a határon túli *etnikai magyarok* kedvezményes honosításban részesítése (áttelepedés nélküli állampolgárság lehetősége) önmagában az *etnikai elv* miatt lényegében megegyezik a német nemzeti szocialisták által hangoztatott „*Völkisch*” gondolattal.

A német „*Völkisch*” szó jelentése „*népi*” (Volk=nép), és ebben az összefüggésben nem az ország lakosságát jelenti, nem is az alsóbb társadalmi osztályokat (köznép), hanem egy olyan *vérségi leszármazási közösséget*, amit a magyarban inkább az *etnikum* vagy az *etnikai kisebbség* fogalmaival ragadunk meg inkább. A „*Völkisch*” gondolat a nemzeti szocialistáktól függetlenül, a nemzeti szocialistákat megelőzően is létezett azok számára, akik *németségben* (Deutschtum), azaz az etnikai németek határokon átnyúló közösségében gondolkodtak. A nemzeti szocialisták átvették a „*Völkisch*” gondolatot, és saját rasszista ideológiájuknak megfelelően abszolutizálták a vérségi leszármazást, miáltal a „*Völkisch*” fogalmát ma már csak mint nemzeti szocialista kifejezést tartják számon. Ugyanakkor a német nyelvben a német nyelvterületen a határon túli, azaz a Németországon és Ausztrián kívüli német nemzeti kisebbségek (nationale Minderheit), így például a magyarországi svábok vagy erdélyi szászok megjelölésére továbbra is használják a „*Volksgruppe*” (népcsoport) fogalmát.

A vérségi leszármazási közösséget 1945 után, a nemzetiszocializmus vereségével komoly félreértések övezik. Az etnikai és nemzeti kisebbségek mint közösségek ugyanis még egy jogállami demokráciában is valamilyen mértékben vérségi leszármazási közösségek, amennyiben tagjai törekednek arra, hogy egymás közötti házasodjanak. Etnikai és nemzeti kisebbségekhez tartozni nem egyszerűen szabad választás kérdése: egy etnikum vagy nemzetiség tagjává a közösségbe való *beleszületéssel* vagy *beleházasodással* válhat az ember. A kisebbségeket fenyegető asszimiláció (többségbe olvadás) egyik okának éppen a *vegyesházasságot* tartják. Az etnikai vagy nemzetiségi kisebbség kultúráját s nyelvét a kisebbségbe származás szerint tartozók ápolják. Ugyanez érvényes valamilyen mértékben a többségi etnikumokra is, amennyiben egy többségi etnikum tagjai is számon tartják egymás között a származást. Etnikai többségek esetében azonban a többség kultúrája és a származás már kettéválhat. A kulturális asszimiláció során ugyanis az etnikai-nemzetiségi többség, például a magyarországi etnikai magyarok kultúráját és nyelvét anélkül is átvehetik a kisebbségi identitásukat feladó kisebbségi asszimilánsok, illetve a bevándorlók és leszármazottaik, hogy házasságra lépnének az etnikai magyar többség tagjaival. Mivel a vegyesházasságok az etnikai kisebbségeket sújtják, mert valószínű, hogy a gyermeknek többségi identitása lesz, és az etnikai többséget színesítik, az etnikai többségek részben már *fiktív* vérségi-leszármazási közösségek: Magyarországon a többségi magyarok között olyanok is vannak nagy számban, akiknek a honfoglaló magyaroktól származása kétséges. A nemzetiszocialista „Völkisch” gondolattal operáló kritikák tehát arra a tényre alapozódnak, hogy Magyarországon belül a magyar nemzet *etnikailag plurális*, mert a magyar többség mellett léteznek etnikai-nemzeti kisebbségek, és a magyar többség is részben *etnikailag kevert*. Ezért azt, hogy az áttelepülés nélküli állampolgárság megszerzésének bevallott kedvezményezettjei a határon túli *etnikai magyarok*, csak *etnonacionalista* megoldásként tudják értelmezni: *faji* alapon álló kirekesztő (rasszista) gondolkodás modern megjelenési formája! A kritikák úgy tagadják azt is, hogy létezne „magyarság” (és németiség), mint politikai határokon

átívelő kulturális és etnikai egység, hogy a valóságban a magyarországi románok, cigányok, zsidók, szerbek stb. magától értetődően használják a románság, a cigányság, a zsidóság, szerbség stb. kifejezését, noha őket nyilvánvalóan akkor sem jellemzi ezért a *faji* alapon álló kirekesztő (rasszista) gondolkodás, ha románok, cigányok, zsidók, szerbek politikai határokon átívelő kulturális és etnikai egységében mint nemzetben gondolkodnak. Az antinacionalista kritikák alapján tehát azzal s azóta, hogy a magyar állam a határon túli magyarok számára lehetővé teszi az áttelepülés nélküli állampolgárság megszerzését, a magyar nemzet egy olyan *etnofasiszta vérközösséggé* vált, amely németül a nemzeti szocialisták által használt „Volksgemeinschaft” (népközösség), illetve az angol „national-racial community” (nemzeti-faji közösség) fogalmával írható le. Ez a politikailag rendkívül súlyos értelmezés ugyanakkor szemben áll azzal a ténnyel, hogy áttelepülés nélküli állampolgárságot nemcsak etnikai magyarok igényelhetik, hanem más nemzetiségűek is, akik korábban magyar állampolgárok voltak, vagy felmenőjük volt magyar állampolgár, és – ennyi a szigorítás – bizonyíthatóan beszélik a magyar nyelvet...

A helyzetre jellemző, hogy a mai magyar nemzetszerveződés antinacionalista bírálói között is ideológiai zavarok húzódnak. Míg az előbbiekben azt láttuk, hogy a „magyarság” fogalmát a *fajelméletre* vezetik vissza, tehát elvetendőnek tartják, addig más antinacionalisták a „*nemzetpolitika*” fogalmát utasítják el azon az alapon, hogy az a *horthysta irredentizmust* idézi, és helyette éppen a „*magyarságpolitika*” fogalmának használatát javasolják. A terminológiai újítás mögött az a megfontolás áll, hogy a határon túli magyarok a magyarsághoz tartoznak, de nem részei a magyar politikai nemzetnek, ezért a rájuk irányuló, velük foglalkozó politikát nem helyes nemzetpolitikának nevezni, hanem legfeljebb csak magyarságpolitikának.

A nemzetnek a „politikai nemzet” felfogására alapozott antinacionalista koncepcióiban tehát a mai magyar nemzetszerveződést a nemzetiszocialista párhuzamok miatt totálisan szembe állítják az európai fejlődéssel. Jogelméletileg ezt azzal igazolják, hogy az állampolgárság

megadásának vagy megszerzésének két jogelvét különböztetik meg: *jus soli* és *jus sanguinis*. A „*jus soli*” szó szerint a *föld jogát* jelenti, vagyis azt, hogy aki az állam területén *születik*, megkapja az állampolgárságot. A „*jus sanguinis*” szó szerint a *vér jogát* jelenti, vagyis azt, hogy állampolgársághoz az adott állampolgársággal rendelkező szülő *leszármazottjaként* lehet hozzájutni. A nemzetről szóló mai magyar politikai vitákban ezt a két elvet úgy értelmezik át ideológiailag, hogy a „*jus soli*” szerint állampolgársághoz az juthat, aki az állam területén él (tehát határon túli magyarok nem), a „*jus sanguinis*” szerint pedig az juthat, aki egy vérségi-leszármazási közösséghez tartozik (tehát etnikai magyarok igen). Csak ilyen értelmezés szerint tudják a „*jus soli*” elve szerint állampolgárságot *európainak* nyilvánítani, míg „*jus sanguinis*” elvének alkalmazását a *nemzeti szocialista* „*Blut und Boden*” (vér és föld) eszméjéhez kötni, miközben – mint láttuk – éppen hogy a „*jus sanguinis*” elve alapján juthatnak nem csak etnikai magyarok a magyar állampolgársághoz...

9. Nemzetépítés, bukott nemzetek és politikailag korrekt nacionalizmus

Európa modernkori történelméből ismert a nemzeti ébredés jelensége, a nemzetek születése, a nemzetegyesítés, az egységes nemzetállamok megteremtése (olasz egység, német egység), a népek és nemzetek önrendelkezési joga stb. A kép azonban azzal teljes, hogy soknemzetiségű államoknak szembe kellett nézniük a nemzetépítés problémájával ahhoz, hogy az állam egységes és stabil maradjon. Ezek a próbálkozások, melyek során nemzetek és népek feletti nemzetet próbáltak kiépíteni annak reményében, hogy a nemzeti identitás ad majd igazi kötőerőt az államnak, elbuktak.

A szovjet kommunisták a soknemzetiségű, és elvileg egyenrangú nemzetek szövetségét jelentő Szovjetunióban próbálkoztak valamiféle

szovjet nemzet megteremtésével – sikertelenül. A kudarc oka a kommunisták nemzetellenes internacionalizmusa és a „tagköztársaságokban” tovább élő hagyományos nemzeti identitás és nacionalizmus volt. A nemzet csak az – cári Oroszországból ismert – elnyomó *nagyorosz nacionalizmus* felhasználásával tudott a kommunisták kezére játszani, aminek egyenes következménye volt, hogy a Szovjetunió megrendülésével elemi erővel tört fel s vezetett el a Szovjetunió felbomlásához a tagországok *nemzeti függetlenségre* törekvése és az egyszerre *szovjet- és oroszellenes nacionalizmus* a tagországokon belül.

Csehszlovákia a csehek és a szlovákok egyesüléséből jött létre, noha a két nép korábban soha nem élt közös állami kereteken belül, viszont megvolt a maga önálló nemzettudata és nacionalizmusa, amely lehetséges veszélyt jelentett Csehszlovákia stabilitására. Az ellenszerként alkalmazott *csehszlovák nemzet* ideológiája is hatástalan maradt: Csehszlovákia felbomlásáig a szlovákokban mindvégig jelen voltak a szlovák nemzeti identitás és a csehek miatti nemzeti sérelmek, de a csehek sem ragaszkodtak foggal-körömmel egy szlovákokkal közös nemzethez.

Hasonló sorsa volt Jugoszláviának, amelynek első elnevezése a sokat mondó Szerb–Horvát–Szlovén Királyság volt. A később föderációként, szövetségi köztársaságként működő Jugoszláviában volt törekvés *jugoszláv nemzet* és *jugoszláv identitás* megteremtésére, és kialakult és elterjedt a *jugoszlavizmus* érzése és identitása, és sokan voltak, akik nem szerbnek, horvátnak, szlovénnek vagy magyarnak stb. vallották magukat, hanem jugoszlávnak. A kommunista rendszer összeomlása után az inkább a szerbek által dominált jugoszláv állam rövid úton felmorzsolódott, mert az elvileg egyenrangú tagországokban sokkalta erősebbnek bizonyultak a nemzeti függetlenségre törekvések és a nacionalizmusok.

A második világháború után a Németország kettészakításával két német állam jött létre: a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK). Az NDK-t a szovjet megszállási zónából hozták létre kommunista berendezkedéssel a szovjetek uralma alatt. Az NSZK lett a korábban egységes Németország utódja, jogutódja, amit az önelnevezéssel is kifejezett: nem „Német”,

hanem „Németországi” Szövetségi Köztársaság (Bundesrepublik *Deutschland*). Németország örököséként ragaszkodtak ahhoz, hogy *egy nemzet*, egyetlen német nemzet létezik, s ennek megfelelően az NDK lakói is német állampolgárnak, Németország állampolgárának tekintették. Idővel legfeljebb az „*egy nemzet, két állam*” gondolatát fogadták el, az NDK szuverenitásának elismerésével. Az NDK-ban viszont nehezen tudtak mit kezdeni a soha nem volt államisággal, ezért sikertelennek bizonyult kísérletet tettek arra, hogy az NDK lakosaival elfogadtassák azt, hogy az NDK-ban önálló nemzet jött létre. Vagy a „*két nemzet, két állam*” gondolatát próbálták elhinteni, vagy egynesen „*szocialista német nemzetről*” beszéltek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásával önállóvá lett Ausztria máig küszködik a nemzeti identitással. Az Osztrák Köztársaság kikiáltása után egyáltalán nem született meg az osztrák nemzet! A lakosság túlnyomó többségét kitevő németajkúak túlnyomó többsége németnek és a német nemzet részének tekintette magát. Ez az úgynevezett *pán-germán* (államhatárokon átnyúló német) identitás miatt fogadták az ausztriai németek (osztrákok) nagy örömmel Németország és Ausztria Hitler vezetésével történt egyesítését 1938-ban.

A Szovjetunió széthullását és a volt szovjet tagköztársaságok önállósá válását, *nemzeti függetlenségét* Európa demokratikus országaiban nem tekintették nacionalista fordulatnak. Csehszlovákia szlovák nemzetállami törekvések miatti kettéválását is normális fejleménynek tartották, és nem a nacionalizmusnak tudták be. Ha voltak is komoly politikai, leginkább biztonságpolitikai fenntartások a két német állam egyesülése és Jugoszlávia szétesése miatt, az események értékelését nem a német, a horvát, a szlovén stb. nacionalizmus ostromozása uralta. Ellentmondásosabb és ezért tanulságosabb Koszovó esete. Koszovó Szerbia túlnyomórészt albánok lakta tartománya volt, de az albánok az Egyesült Államok és az Európai Unió támogatásával kikiáltották a függetlenséget. Szerbia természetesen nem ismeri el Koszovó függetlenségét, és többek között az albán *nacionalizmust teszi felelőssé* a történelemért. Szerbia mellett többek között Oroszország, Görögország, Szlovákia és Románia

is elutasította a függetlenség elismerését. Utóbbi két ország azért, mert félnek a magyar többség által lakott területeik (Székelyföld, Dél-Szlovákia) elszakadásától.

A nemzeteket és nemzetállamokat az Európai Unión belül is kihívások érik az Unió által amúgy támogatott, *szubnacionálisnak* mondható *regionalizmus* miatt. Spanyolországban napirenden van az egyébként *autonómiával* rendelkező Katalónia függetlensége. A függetlenségpárti katalánok felfogásában létezik a spanyoltól eltérő, attól független *katalán nemzet*, amelynek – s ez klasszikus 19. századi nacionalista érvelés – joga van az önálló nemzetállamra. Katalónia esetleges békés elszakadása, amely az Európai Unión belül menne végbe, nagy valószínűséggel nem minősülne nacionalista fordulatnak, ezért nem ütközne nemzetközi ellenállásba. Skóciában a skót *nacionalisták* pártja, a Skót Nemzeti Párt *legitim* népszavazást kezdeményezett az Európai Unión belül kivándó skót *nemzeti függetlenség* érdekében, amit a szavazók többsége elutasított. Az Egyesült Királyságnak az Európai Unióból való kilépéséről (Brexit) történő népszavazás azonban fordulatot hozott. Mivel a britek, s közülük főleg az angolok többsége a kilépés mellett szavazott, a skótoknak a függetlenséghez való viszonyulása fordulatot vett: az *Unión belüli nemzeti függetlenség* felértékelődött amiatt, hogy az Egyesült Királyság tagjaként országuk kikerülne az Unióból. Skócia nemzeti függetlensége, ami szintén nagyon régi nacionalista törekvés, az Unión belüli önállósodás miatt szintén nem minősül nacionalizmusnak.

Rendkívül ellentmondásos „*regionális nacionalizmus*” ütötte fel fejét évtizedekkel ezelőtt a 19. század második felében létrehozott olasz nemzetállamban. A gazdaságilag sokkal fejlettebb és gazdagabb Észak-Olaszországban egyre többen kérdőjelezték meg az egységes olasz nemzetet, és tagadták meg a közép- és – főleg – a dél-olaszokkal a nemzeti közösséget a történelmi múlt és a lakosság *etnikai* háttere vagy eredete alapján. A radikálisabbak eljutottak addig a pontig is, hogy meghirdessék Észak-Olaszország elszakadását az olasz államtól, és *Padánia* néven önálló állammá szervezését. Észak-Olaszországnak ugyan nem volt olyan *nemzeti múltja*, mint Katalóniának, s ennyiben

óvatosan kell használnunk a nacionalizmus fogalmát, ámde az elszakadás hívei a közép- és dél-olaszoktól eltérő *etnicitásukra* hivatkoznak, mely etnicitás a nemzettudat magja lehet. Padánia önállóságát a „ligáknak” nevezett észak-olasz pártok legitim módon képviselhetik az olasz és az európai parlamentben egyaránt.

Azt, hogy a nemzeti szuverenítésre vagy egységes nemzetállam megteremtésére törekvés nacionalistának minősül-e vagy sem, mindenekelőtt külpolitikai, geopolitikai és biztonságpolitikai érdekek döntenek el. Noha a nacionalizmus általában történelmileg vesztesnek mondható, mert ideológiailag és politikailag folyamatosan rendkívül súlyos támadások érik, a „nemzetizmus” vagy akár a nacionalizmus „politikailag korrekt” lehet, azaz elfogadható, támogatható, ha politikai érdekek úgy kívánják.

10. Magyar társnemzetek a szomszéd országokban?

A határon inneni s túli magyarokat egyaránt magában foglaló *magyar nemzet politikailag tagoltabb lehetne*, ha a határon túli magyarok nemzetközi és főleg Európai Unión belüli *politikai támogatást* kapnának kollektív jogaik érvényesítéséhez. A határon túli magyar pártok és szervezetek azonban a magyar kormányzati támogatás ellenére sem tudják elérni, hogy olyan *területi autonómiákat* élvezhessenek, amelyek politikailag magától értetődően léteznek Európában, az Európai Unión belül: Åland Finnországban (svédeknek), Dél-Tirol Olaszországban (németeknek), Korzika Franciaországban. A nemzetközi politikai támogatás hiánya azt jelenti, hogy a magyar területi autonómia törekvéseit politikailag inkorrektnek, tehát elismerésre és támogatásra érdemtelennek tekintik, ami összhangban van a területi autonómia szomszéd államok általi értékelésével, miszerint a területi autonómiára törekvés valójában a határrevíziót célzó *magyar nacionalizmus és irredentizmus* kifejeződése.

A területi autonómia alternatívája a „*társnemzet*” státuszának igénye, amit már a múlt század kilencvenes éveinek elején megfogalmaztak a határon túli magyarok. Nem fogadták el azt, hogy Szlovákiában vagy Romániában *egyetlen nemzet* létezne, a szlovák vagy a román nemzet, amelybe az ott élő magyarok etnikai vagy nemzeti *kisebbségként*, de mindenképpen a szlovák vagy a román nemzet *részeként* tagolódnának be. Ez a hozzáállás teljesen logikusan adta magát amiatt, hogy a *nemzettudattal rendelkező* határon túli magyarok az *egységes magyar nemzetben* gondolkodnak és a *magyar nemzet részének* tekintik magukat: a magyar nemzet részeként politikai skizofrénia lenne számukra egyben a szlovák vagy román nemzet részének is tudni magukat. Éppen ezért nem is tudnak mit kezdeni a „*politikai nemzet*” magyarországi magyarok körében elterjedt felfogásával, melynek értelmében ők kulturálisan a magyar nemzethez, politikailag viszont a szlovák vagy a román nemzethez tartoznának: ez egyfajta *nemzeti tudathasadást* jelentene számukra. A „*társnemzet*” státuszának igénye tehát megfelelt az empirikus nemzettudatuknak, mint annak logikus következménye. Ugyanakkor túl ezen, a „*társnemzet*” koncepciója tartalmazta a *politikai önkormányzatiság* igényét is, amit a történelmi előképek is eleve sugalltak. A 15. századi Erdélyben létrejött az „*unio trium nationum*”, azaz három rendi nemzet, a magyar, a székely és a szász szövetsége. A 19. században a horvát-magyar kiegyezés eredményeképpen Horvátország „*politikai nemzeté*” vált, és elnyerte az önkormányzatisággal együtt járó „*társnemzet*” státuszát a magyar államon belül. Az első világháború végén, amikor a magyarországi nemzetiségek szeparatizmusa reálisan fenyegetett az ország szétszakadásával, Jászi Oszkár a „*Keleti Svájc*” koncepciójával próbálta elejét venni az erdélyi románok elszakadásának: Erdély közigazgatását svájci mintára szervezték volna át a *nemzetiségeknek önrendelkezést biztosító nemzetiségi kantonok* kialakításával.⁶

A magyar „*társnemzetek*” alkotmányos elismerése ma nincs politikai napirenden a szomszéd országokban. Az bizonyos, hogy mind a

6 Jászi, 1988. (1918)

területi autonómia, mint a társnemzet megfelel az európai uniós jogi és politikai normáknak, ám a „társnemzet” politikai követelések közé iktatásakor aggodalmak is megfogalmazódtak: a szlovákiai és romániai magyarok szlovákiai és romániai társnemzetté válásával eltávolodnának az egységes és egyetemes magyar nemzetből...

11 Irodalomjegyzék:

1. 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról
2. 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról
3. Illyés Gyula (1976): Szakvizsgán – nacionalizmusból. In: Itt élned kell. II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest: 568. http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000244&secId=0000022776&mode=html#Illyes_Gyula-Itt_elned_kell-ilylyes02170 (Utolsó elérés: 2016. október 11.)
4. Karl Jaspers (2001): The Question of German Guilt. 55–76.
5. Jürgen Habermas (1998): Citizenship and National Identity. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge 7.
6. Adolf Sternberger: Verfassungspatriotizmus. In: Schriften X: 3-16. Eredetileg megjelent: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1979. május 23.
7. Thomas Mertens: Constitutional Patriotism and the European Constitutional Debate. = Primoratz, Igor and Pavkovic, Aleksandar (eds.): Patriotism, Philosophical and Political Perspectives. 113–129.
8. Jan-Werner Müller: Alkotmányos patriotizmus. In: 2000 Irodalmi és társadalmi havi Lap. 2008. 5. szám Fordította: Dudik Annamária Éva. Elérhető: <http://ketezer.hu/2008/05/alkotmanyos-patriotizmus/> (Utolsó elérés: 2016. október 15.)

9. Jászi Oszkár (1988): A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. ÁKV-Maecenas, Budapest, ISBN: 9632920546